

نگاهی به سند تاریخی مصالحه‌نامه قریه مهربان

سید رامین اسبقی

سندی که تحت عنوان «مصالحه‌نامه قریه مهربان» در آرشیو مدیریت شمال غرب سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران نگهداری می‌شود، در زمره نفیس‌ترین اسنادی است که در این مرکز جمع‌آوری و حفاظت می‌شود. این سند توسط آقای بیگزاده مهربانی به آرشیو سازمان اهداء و آقای سیدجمال ترابی طباطبائی آن را بازخوانی و در بولتن گزیده اسناد شماره ۸ مدیریت شمال غرب معرفی کرده است.

سند، که حاوی اطلاعات ارزشمند و ذی‌قیمتی در زمینه‌های تاریخی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، جغرافیایی، حقوقی و ... است، دارای ویژگی‌هایی به شرح ذیل است:

۱. دست‌خطی از شاه طهماسب دوم در حاشیه سند موجود است که بنا به اظهار آقای سیدجمال ترابی طباطبائی منحصر به همین سند است.^۱
۲. سند همانند روال ثبت سایر اسناد و قباله‌جات آن دوره بعد از ذکر عبارت بسم الله الرحمن الرحیم، شامل تحمیدیه، غرض از تحریر سند، حدود و ثغور ملک مورد معامله و نام خریدار (مشتری) ملک می‌باشد.

۳. ترکیب استفاده از آئین نگارش توأم فارسی و عربی در این سند، از نکات حائز اهمیت دیگری است، بدون اینکه به متن اصلی سند خدشه‌ای وارد آمده باشد.
۴. نکته دیگر اینکه قیمت ملک مذکور نقداً پرداخت شده که نشانگر تمول مالی خریداران می‌باشد.
۵. سند، به خط ثلث با ترکیبی از نسخ و تعلیق بوده و در رمضان سال ۱۱۳۵ هجری قمری به رشته تحریر درآمده است و در ابعاد $۴۰ \times ۱۱۷/۵$ سانتی‌متر می‌باشد.
- به موجب این سند یا مصالحه‌نامه، ۶ دانگ قریهٔ مهربان- از توابع شهرستان سراب در استان آذربایجان شرقی امروزی- به ۶ نفر که نام آنها در سند قید گردیده، واگذار و حدود ثغور آن کاملاً مشخص شده است به نحوی که یک نفر مهندس نقشه‌بردار با در دست داشتن سند مذکور، می‌تواند به راحتی نقشهٔ کاداستر^۲ آن را تهیه کند.
- نکته دیگر؛ اسامی مکان‌ها و روستاهایی است که نام آنها در سند قید گردیده و امروزه نیز اکثراً به همان نام در منطقه وجود دارند ولی برخی از بین رفته و یا نام آنها عوض شده است.
- در ضمن سعی خواهیم کرد به منظور آشنایی بیشتر با مرکز بخش مهربان در محال بدوستان که «آلان براغوش» نیز گفته می‌شود، این منطقه را با استفاده از منابع مربوطه، اعم از نقشه و نوشته، بیشتر معرفی نمائیم.^۳

مهربان (Mehraban)^۴

مهربان مرکز بخش دهستان آلان براغوش از توابع شهرستان سراب در ۳۹ کیلومتری غرب شهر سراب و ۱۷۴ کیلومتری جاده شوسه تبریز به سراب و در ۹۲ کیلومتری شرقی تبریز واقع شده است. شمال آن شهرستان هریس، غرب آن دهستان مهران‌رود، شرق آن شهرستان سراب و در جنوب آن دهستان عباسی قرار دارد. مهربان در طول ۴۷ درجه و ۷ دقیقه و عرض ۳۸ درجه و ۴ دقیقه واقع شده است و در جلگه همواری قرار گرفته، هوایش معتدل و مایل به گرم است و آبش از رودخانه چاکی چای و تعداد زیادی چاه‌های عمیق منطقه که برای مصارف کشاورزی حفر

شده است، تأمین می‌شود. شغل مردم روستاها دامداری، داد و ستد و کارگری است. محصول عمده مهربان غلات و حبوبات است.

مهربان از دیرباز، یکی از مراکز عمده تولید قالی روستاباف آذربایجان بوده و در این شهرک و روستاهای تابعه آن بهترین نوع قالی روستایی تولید می‌شود که جنبه صادراتی و مصرف داخلی دارد. علاوه بر کشاورزی، پایه اساسی اقتصاد این منطقه را قالی‌بافی تشکیل می‌دهد و تعداد کثیری از جمعیت فعال آن به‌خصوص زنان- در امر تولید زیباترین و بادوام‌ترین قالی‌ها شرکت دارند. راه آن آسفالت درجه دو بوده و با تمام شهرهای عمده اطراف مانند تبریز، سراب و اردبیل ارتباط مستقیم دارد. راه ارتباطی مهربان با روستاهای تابعه‌اش از طریق جاده‌های خاکی درجه دو انجام می‌گیرد. معروف‌ترین روستاهای تابعه مهربان که عموماً قالی‌بافی در آنها رایج است و در این زمینه شهرت خاصی دارند عبارتند از: زرنق، بخشایش، کلوانق، اسنق، شادباغی (شاه باغی)، آلان، سرای و کرمجوان.

مهربان از شهرک‌های قدیمی حومه تبریز است. نام مهربان در وقفنامه ربع رشیدی که از طرف خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی در قرن هشتم هجری تنظیم شده، به‌صورت «مهربان» قید گردیده و این امر نشان می‌دهد که در روزگاران قبل از قرن‌های هفتم و هشتم هجری نیز مهربان از عمران و آبادانی بهره‌مند بوده است. طبق سرشماری سال ۱۳۷۵ش مهربان دارای ۵۸۷۳ نفر جمعیت بوده است.^۵

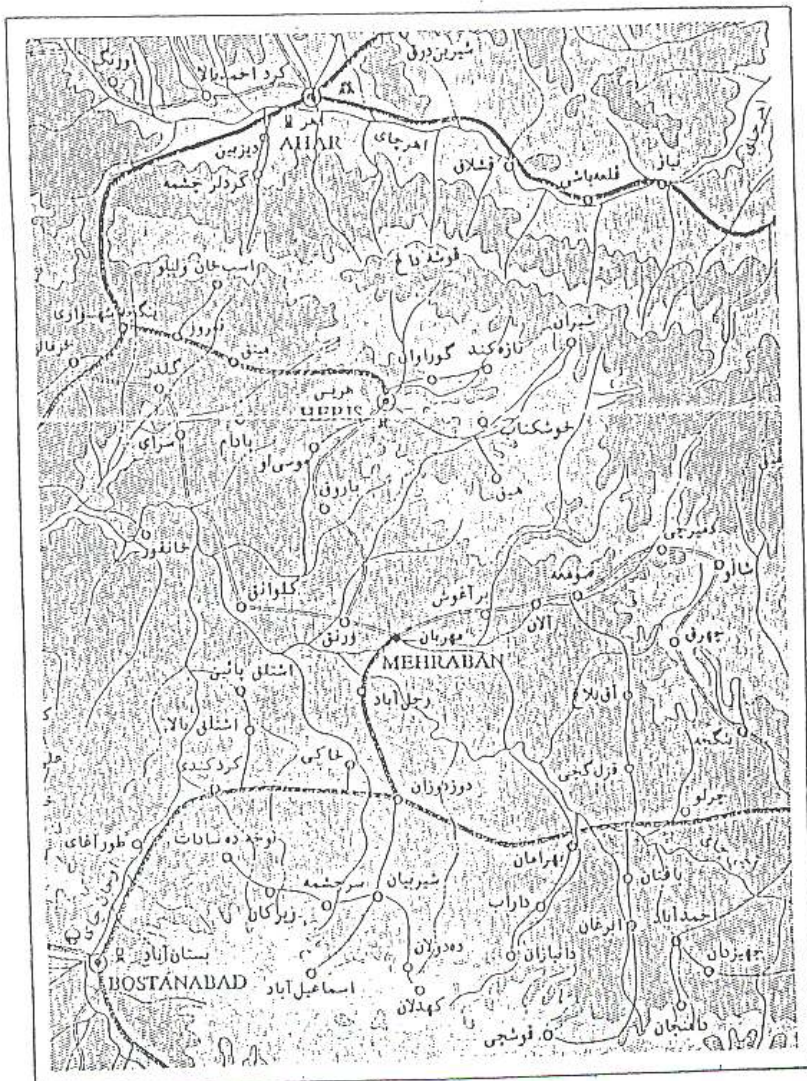
معروف‌ترین دهستان تابعه مهربان، دهستان آلان براغوش است. در این دهستان تعداد ۱۹ روستا با کل جمعیت روستایی بخش به تعداد ۲۹۷۰۸ نفر وجود دارد.

وجه تسمیه مهربان

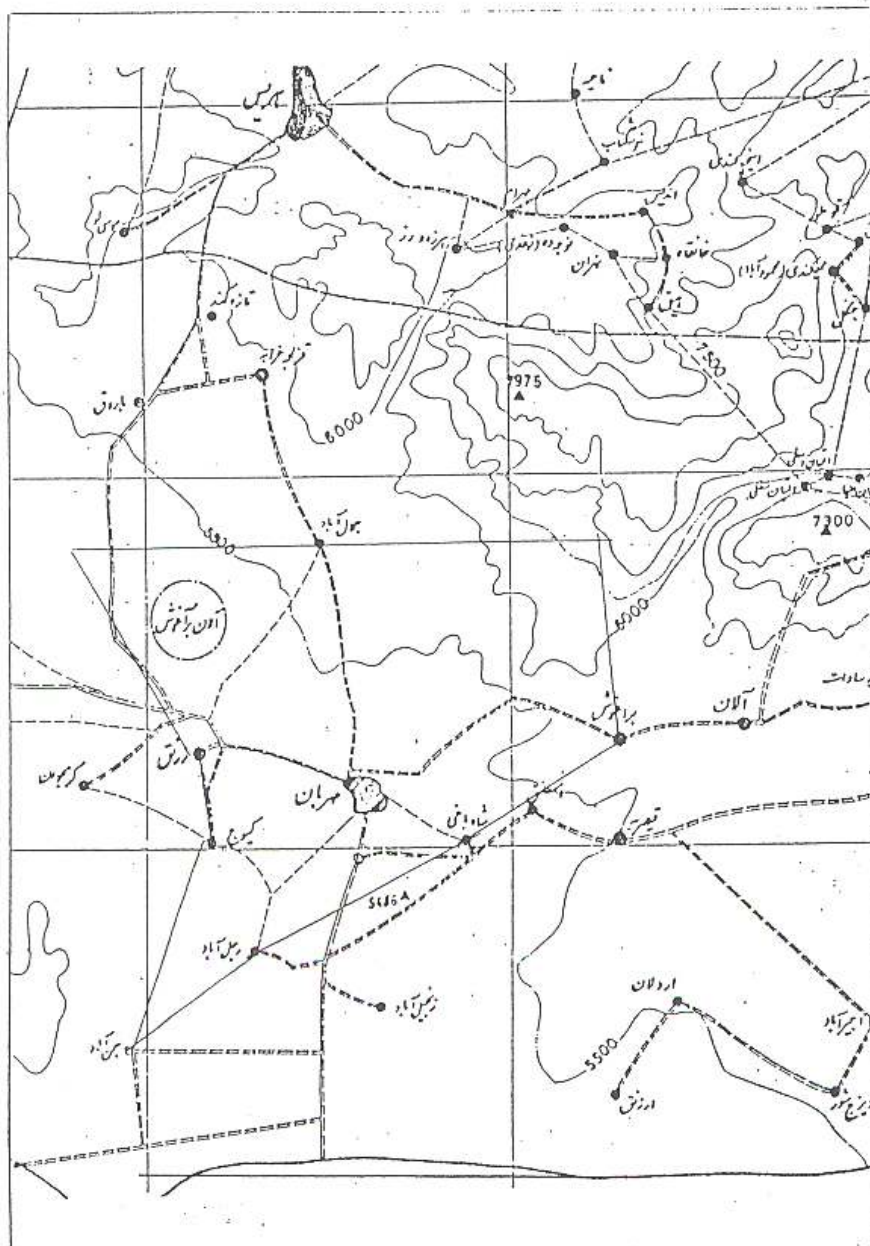
سید احمد کسروی^۶ درباره زمینه واژه وان یا آوان نوشته است: «واژه‌های وان یا آوان در زبان ارمنی جداگانه به‌کار می‌روند و به‌معنی شهرک (قصبه) است و ... وجود همین واژه‌های وان یا آوان در آخر نام‌های شهرها و دیه‌ها نیز به‌معنای هرگونه آبادی است».

چنانچه در بحث آشنایی با بخش مهربان آوردیم، نام مهربان، در وقفنامه ربع رشیدی به صورت «مهربان» قید گردیده است. واژه «ابان» که در آخر کلمه «مهربان» وجود دارد، تغییر یافته به «مهرآوان» یا «مهرآوان» می‌باشد. از طرفی امروزه در پسوند نام خانوادگی اکثر اهالی این شهر، عبارت «مهرآوانی» یا «مهربانی» موجود است که مشخص می‌سازد که این شهر قبلاً مشهور به شهر یا قصبه «مهر» یا «مهران» بوده است. «... بنا به نوشته یکی از مورخین ارمنی، ... «مهرآوان» یکی از شهرهای آران بوده و اکنون ناپیداست و آن را مهران ساسانی از خویشان خسرو پرویز بنیاد نهاده بود. هویداست که برای این نام معنی جز «شهر مهران» نتوان پنداشت.^۷ آیا مهرآوان یا مهربان یا مهربان فعلی نیز می‌تواند یادگار همان مهران ساسانی باشد؟

نقشه سیاحتی استان آذربایجان شرقی
 اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی آذربایجان شرقی
 اداره سیر و سیاحت

فرهنگ آبادی‌های کشور (براساس سرشماری آبان ماه ۱۳۵۵) جلد نهم استان آذربایجان شرقی

شرح حال، شرائط زمانی و سرانجام شاه طهماسب دوم

شاه طهماسب دوم پسر سلطان حسین صفوی و دهمین پادشاه از پادشاهان سلسله صفویه بوده و از سال ۱۱۳۵ تا ۱۱۴۴ هجری قمری پادشاهی کرده است. مدت شش سال از ده سال سلطنت وی، در زمان غلبه افغان و چهار سال دیگرش هم در بحبوحه اقتدار طهماسب قلی‌خان افشار (نادرشاه) گذشت؛ در واقع رشته امور سلطنت را طهماسب قلی‌خان در دست داشت و برای شاه طهماسب دوم جز نام پادشاهی چیزی باقی نمانده بود.

انگیزه فروش قریه مهربان

شاه طهماسب صفوی به همراه سیصد سرباز جان برکف تبریزی که وی را از محاصره اصفهان خارج نموده بودند و در هر حال همراه و یاور او بودند تلاش داشت تا بتواند مجدداً در یکی از مناطق با جمع‌آوری سپاه به مقابله با محمود افغان و نادرقلی افشار پرداخته و بتواند سلسله صفویه را از انحطاط خارج نماید. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت مسائل مالی انگیزه فروش قریه مهربان بوده است.

تزئینات و سلیقه گرافیکی مورد استفاده در مصالحه‌نامه^۸

کاتبان و تذهیب‌کاران اسناد با دقت و حوصله فراوانی نسبت به تزئین اسناد دولتی و حکومتی همت می‌گماشتند. هرچه زیبایی و تزئینات بیشتری در متن اسناد به‌کار می‌رفت، نشانگر اهمیت سند بود. در طراحی و تزئین اسناد، از طرح‌های دوره‌های مختلف تاریخی استفاده می‌گردید.

در مصالحه‌نامه قریه مهربان، طرح اجرا شده برای تزئین جز در دو مورد، فاقد هرگونه نشانه‌ای از طراحی سنتی است. تزئینات طرح‌های سنتی اجرا شده در متن آن عبارتند از:

- تزئین (تذهیب) دور کلمه «الله» از طرح / نشانه سنتی موسوم به «شاه عباسی» با کمی تغییرات را شامل می‌شود که از حدود ۱۲ پر تشکیل شده است.

- تزئین (تذهیب) اجرا شده در بالای کلمه «بسم الله الرحمن الرحیم» براساس حرکت‌های قوسی حلزونی و با به‌کار بردن تصاویر گل‌های زنبق که حالتی به‌هم پیوسته دارد و مسئله الهام از طبیعت

را می‌رساند. جالب‌تر اینکه عین همین طرح در تزئینات حمام تاریخی کردشت متعلق به دوره عباس میرزا در کرانه رود ارس هم دیده می‌شود. گل زنبق به‌عنوان تذهیب و محصول دوره زندیه می‌باشد و در طراحی‌های این دوره بیشتر مورد استفاده بوده است.

همین نزدیکی یا الهام از طبیعت، در بالا و خارج از کادر مکتوب مصالحه‌نامه، با رسم ۳ گل دیده می‌شود. در حاشیه سند نیز استفاده از طرح شطرنجی و گل در میان، نزدیکی به طبیعت را به ذهن القاء می‌کند. طرح شطرنجی در اسناد و نگارگری و تذهیب دوره صفوی دیده نمی‌شود. این امر به دلیل تأثیر نفوذ نقاشی اروپائی در اواخر دوره صفویه است، که موجب کمرنگ شدن و افول نقاشی ایرانی گردیده و نقاشان ایرانی به تبعیت از نقاشان اروپائی، به طبیعت گرایش پیدا کرده بودند. به همین خاطر در مصالحه‌نامه قریه مهربان گرایش به طبیعت را بیشتر درک می‌کنیم.

تزئینات مصالحه‌نامه برای مطلب اصلی نوشته شده در متن مصالحه‌نامه به صورت افقی، مطلب اصلی است. در عین حال سند، جدول‌کشی جالبی دارد. اما مهم‌ترین نکته قابل توجه در امر تزئینات مصالحه‌نامه قریه مهربان، استفاده از رنگ طلائی در نگارش قسمت‌هایی از سند است که با نگاه اول به سند، نظرها را به خود جلب می‌کند. این رنگ به‌گونه‌ای در متن گنجانده شده که چشم را در یک نقطه خیره نمی‌کند و باعث می‌گردد نگاه فرد در همه قسمت‌های مصالحه‌نامه معطوف شود.

از سوئی شیوه تذهیب خطوط طلائی، زاویه ۹۰ درجه‌ای را در ذهن متبادر می‌نماید به نحوی که کلمه «الله»، منقوش، در بالا حاشیه سند به‌عنوان نقطه مرکزی زاویه فرضی مورد نظر بوده و عبارت «بسم الله الرحمن الرحیم» در مقابل کلمه مورد نظر و نام بایع (فروشنده) در پائین آن، شکل زاویه قائمه‌ای را القاء می‌کند.

انواع خطوط تحریری به کار رفته در مصالحه‌نامه^۹

خط مهم‌ترین عنصر بصری هر سند می‌باشد چرا که ضمن انتقال پیام و موضوع سند، یکی از هنرهای بصری ایرانی یعنی «خوشنویسی» را معرفی نماید. در سند معرفی شده نیز شیوه‌هایی از هنر خطاطی به شرح زیر وجود دارد:

در سه سطر اول متن مصالحه‌نامه (یعنی عبارات هو‌العالی و بسم الله الرحمن الرحيم) مخلوطی از خطوط ثلث و طوقی به کار رفته است. خط تحریری عبارت «بسم الله الرحمن الرحيم» نیز ثلث ضعیف است. عبارت متن تحمیدیه با خط ثلث متوسط تحریر گردیده و گرایش ضعیف به خط طوقی نیز در آن دیده می‌شود. در متن مصالحه‌نامه عبارت درج شده به زبان فارسی، با خط شکسته تحریری ساده نوشته شده است. این خط از زمان قائم مقام فراهانی به بعد رایج گردیده و می‌توان اذعان نمود که این نوع تحریر، سرآغاز و زیربنایی برای این نوع تحریر بوده است. خطوط مهرهای مصالحه‌نامه نیز اکثراً طوقی و نستعلیق است.

خطوط تحریر شده خارج از کادر نیز نستعلیق است و با خط ریز نوشته شده است. کلاً در متن مصالحه‌نامه خطوط تحریری ثلث، شکسته و طوقی نظر را به خود جلب می‌کند.

بازخوانی سند^{۱۰}

بالای سند

هو‌العلی‌ العالی‌ الاعلی

بسم الله الرحمن الرحيم

حاشیه: اسم جلاله الله^{۱۱}

[تحمیدیه: الحمد لله مالک الملک بالاملاک و خالق الارضین و الافلاک. الذی غرس فی بساتین صدور المومنین بالقدرة اشجار المعرفة و العبودیت و الکمال. جرى فی انهار عروق اغصانهم مياه الامتثال و الصلوة و السلم علی اشرف المرسلین محمد و آله و صحابه خیر اصحاب و آل.

[نام بایع با خط طلائی در دو سطر:]

شاه طهماسب الحسنی الموسوی الصفوی بهادرخان خلدالله ملکه و سلطانه

السلطان بن السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان بن الخاقان ابوالمظفر ابوالمنصور.

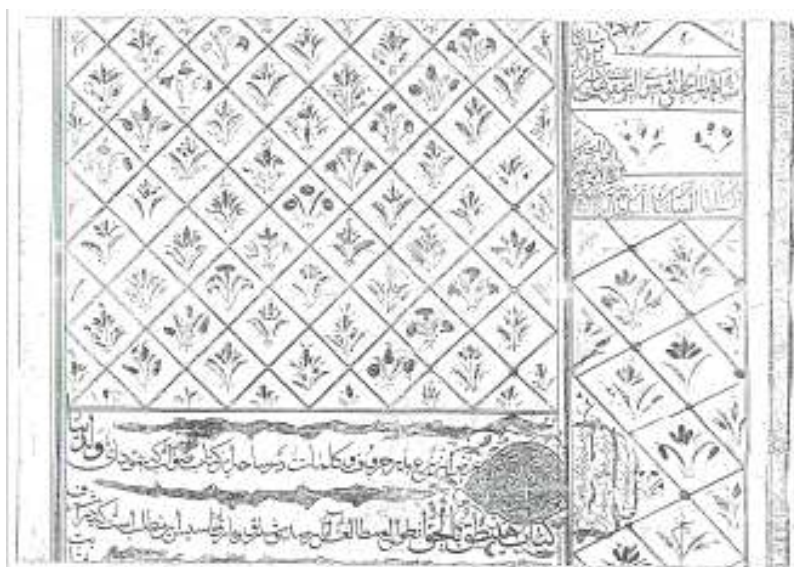
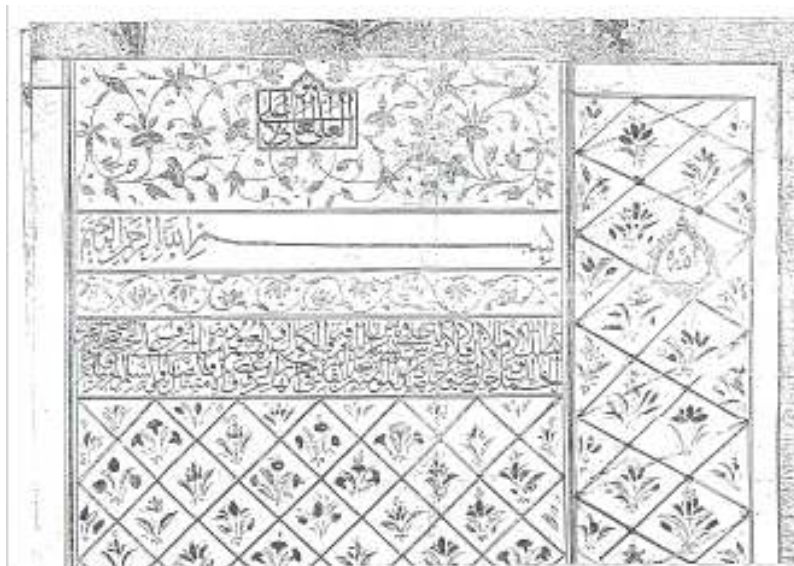
[اثر مهر شاه طهماسب:]

حسبی الله

بنده شاه ولایت طهماسب ثانی ۱۱۳۵

جانب هر که با علی نه نکوست
هر که گو باش من ندارم دوست
هر که چون خاک نیست بر در او
گر فرشته است خاک بر سر او

[نوشته زیر مهر در حاشیه نامه:]

هومیب مع مسطوره متن مع توابع الشرعیه بمشتریان مزبوره انتقال صحیح شرعی یافت و ثمن تمام و کمال، و اصل سرکار خاصه شریفه شد. مبیع مزبور را ملک شرعی مشتریان مزبوره دانسته بتصرف ایشان گذارند.

امضاء (؟)

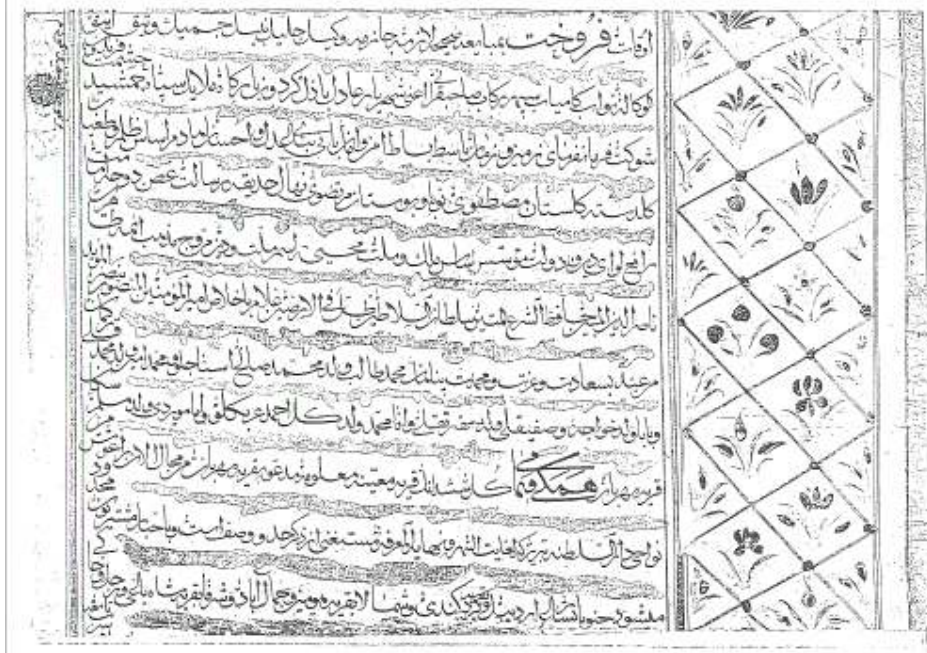
متن سند

غرض از زع بذر حروف و کلمات در ساحة این کتاب صواب که به مؤدای ولدینا کتاب ینطق بالحق از طوابع مطالعش آثار صدق شارق و بارق تأسیس این مطلب است که در اشرف اوقات فروخت به مبیعه صحیحه لازمه جازمه وکیل جلیل نبیل جمیل وثیق انیق ثابت الوکاله نواب سپهر رکاب صاحبقرانی اعنی شهریار عادل باذل گردون بارگاه ملائک سپاه، جمشید حشمت، فریدون شوکت، فرمانروای زمین و زمان، باسط بساط امن و امان، بانی بنای عدل و احسان، هادم اساس ظلم و طغیان، گلدسته گلستان مصطفوی، نوباوه بوستان مرتضوی، نهال حدیقه رسالت، غصن دوحه امامت، رافع لوای دین و دولت، مؤسس اساس ملک و ملت، محیی مراسم ملت و دین، مروج مذهب ائمه طاهرین، ناصرالدین المبین، حافظ الشرع المتین، سلطان السلاطین ظل فی الارضین، غلام به اخلاص امیرالمؤمنین، المنصور به نصر المؤید من عند به سعادت و عزت و محمدت پناهان: محمدطالب ولد محمدصالح استاجلو و محمدامین ولد محمدبیگ ترکمان و باباولد خواجه و صفی‌قلی ولد حضرت‌قلی و آقامحمد ولد کل احمد عربکلو و اماموردی ولد مسلم، سکان قریه مهربان، همگی و تمامی کل شش‌دانگ قریه معینه معلومه مدعوه به قریه مهربان من محال الان براغوش من نواحی دارالسلطنه تبریز لغایت الشهرة و نهایت المعرفه مستغنی از ذکر حد و وصف است و به اخبار مشتریون محدود می‌شود جنوباً به شارع اردبیل و به قریه کردکندی و شمالاً به قریه هومین و جمال‌آباد و شرقاً به قریه شاه باغی و رجل و خاکی.

حاشیه سمت چپ: [دستخط شاه طهماسب دوم]:

«برین موجب تنفیذ نمودم»

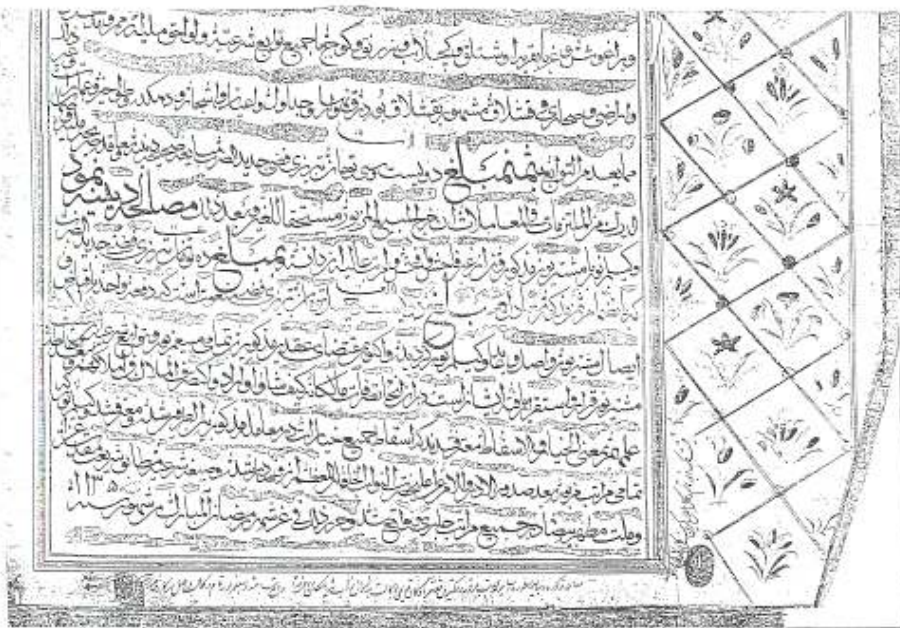
[مهرواره:] بنده شاه ولایت طهماسب ثانی ۱۱۳۵

و براغوش و غرباً به قریه اوشتلق و کچلاب و زرنق و کوچ با جمیع توابع شرعیه و لواحق
 ملیه از ممر و مدخل و شرب تابعه و اراضی و صحاری و قشلاق مشهور به قشلاق بوه درق و
 انهار و جداول و اعیان و اشجار و دهکده و طواحین و عمارات و غیر ذلک مما یعد من التوابع به
 ثمن مبلغ دویست و سی تومان تبریزی فسی جدید الضرب مبیعه صحیحه دینیّه و معاقده
 صریحه ملیه و ضمان الدرک من الملتزمات فی المعاملات ان خرج المبیع المزبور با مشتریون
 مذکورون از غبن فاحش و افحش و مراتب عالیّه آن دانسته به مبلغ ده تومان تبریزی فسی جدید
 الضرب که به انضمام ثمن مذکور معادل مبالغ دویست و چهل تومان تبریزی فسی منعوت است
 که دفعتاً واحده به اقباض و ایصال مشتریون واصل و عاید وکیل مزبور گردیده و اکنون به

مقتضای عقیدین مذکورین تمامی مبیع مزبور و توابع شرعیه آن به حقیقت و ملکیت مشتریون قرار و استقرار یافته، ایشان راست در آن انحاء تصرفات مالکانه کیفیت شاء و اراد و تصرف الملاک فی املاکهم و بعد احاطه علمهم به معنی الخیار و الاسقاط معترف شدند که اسقاط جمیع خیارات در معامله مذکورین طرفین شده و معترف شد وکیل مزبور که تمامی مراتب مزبوره بعد صدور الاذن و الامر عن اعلیحضرت النواب الخاقان المعظم از و صادر شده و صیغه شرعیه مطابق شریعت مقدسه غرا و ملت مطهره بیضا در جمیع مراتب جاری و واقع شد و حرر ذلك فی غره شهر رمضان المبارک من شهر سنه ۱۱۳۵.

[تصدیق وکیل:] قیمت ملک مزبور تمام و کمال به اطلاع کمترین بندگان درگاه سرکار خاصه شریفه شد. [امضاء] صح [مهرواره:] لا اله الا الله الحکیم الکریم.
[در زیرنامه بیرون از متن:] معامله مذکوره و مباحه مسطوره و سایر مراتب مرقومه را کمترین غلامزادگان قدیمی به وکالت بندگان نواب ثریا مکان روحی فداه واقع ساخته و مبلغ مزبور تمام و کمال واصل سرکار خاصه شریفه شد [مهرواره:] بسم الله الرحمن الرحیم

شیوه تنظیم سند

عموماً سند معرفی شده در این مقاله «مصالحه‌نامه» تلقی گردیده و «صیغه مبایعه» به زبان‌های عربی و فارسی جاری و تنظیم شده است. کاتبان مصالحه‌نامه‌ها^{۱۲} به شیوه خاصی (که به سال‌ها تمرین و ممارست در خوشنویسی و درست‌نویسی و آشنایی به «حساب سیاق» و روش تهیه صورت‌جلسه و تخصیص حاشیه‌نامه‌ها به «مهر» و تأیید گواهان، نیاز داشته است)، اسناد را مرتب می‌کردند؛ و القاب فروشنده و خریدار ملک را می‌نوشتند و با توجه به مقام و منزلت هر یک از آنان و اعتبار گواهان و شهود، الفاظ ویژه‌ای در شأن و رتبه بایع و مشتری و شاهد به کار می‌بردند و در صورت نیاز به توضیح افزون‌تر و تکمیل مصالحه‌نامه، به «ظهنویسی» قباله پرداخته و در تنظیم سند، مصالحه را «مصالحه دینیه و مبایعه صحیحه»، قلمداد نموده‌اند.

به‌عنوان نمونه القاب منتسب به شاه طهماسب دوم را به شرح ذیل آورده‌اند:

«وکیل جلیل نبیل جمیل وثیق انیق ثابت الوکاله، نواب سپهر رکاب صاحبقرانی اعنی شهریار عادل باذل گردون بارگاه، ملائک سپاه، جمشید حشمت، فریدون شوکت، فرمانفرمای زمین و زمان، باسط بساط امن و امان، بانی بنای عدل و احسان، هادم اساس ظلم و طغیان، گلدسته گلستان مصطفوی، نوباوه بوستان مرتضوی، نهال حدیقه رسالت، غصن^{۱۳} دوحه^{۱۴} امامت، رافع لوای دین و دولت، مؤسس اساس ملک و ملت، محیی مراسم ملت و دین، مروج مذهب ائمه طاهرین، ناصرالدین المبین، حافظ الشرع المتین، سلطان السلاطین، ظل فی الارضین، غلام به اخلاص امیرالمؤمنین، المنصور به نصر المؤید من عند به سعادت و عزت».

همچنین کاتبان تذکر داده‌اند که «مصالحه بدون شائبه اکراه و بالطوالع مطالع و در اشرف اوقات فروخته شده» در حالی که آثار صدق شارق و بارق به همین معناست. در ادامه نیز آورده‌اند که این مبایعه «ثابت الوکاله» انجام یافته است. ضمناً متذکر شده‌اند که اسقاط خیار در معامله مذکور الطرفین انجام شده و در صورت بروز اختلاف در صلح، مستلزم پیگیری و مستوجب رسیدگی است.

«و بعد احاطه علمهم به معنی الخیار و الاسقاط معترف شدند که اسقاط جمیع خیار در معامله مذکورین الطرفین شده و معترف شد وکیل مزبور که تمامی مراتب مزبوره بعد صدور

الاذن و الامر عن اعليحضرت النواب الخاقان المعظم ازو صادر شده و صیغه شرعیه مطابق شریعت مقدسه غزا و ملت مطهره بیضا در جمیع مراتب جاری و واقع شد.»

لازم به ذکر می‌باشد که در بیع و شری، فروشنده و خریدار - هر دو - باید جامع شرایط صحت عقد باشند و کاتبان که عموماً از خود به‌عنوان «راقم الحروف» نام می‌برند، باید اکیداً از تنظیم سند برخلاف واقع پرهیز نمایند و کمترین اکراه و اجبار در عقود و کوچک‌ترین اشکال در اقادیر شرعیه وجود نداشته باشد چرا که سند با نام خدا و سوگند به گواه بودن او شروع می‌شود و سپس صفات اخلاقی و خصوصیات شرعی و عرفی بایع و مشتری در آن مطرح می‌گردد و با دعای خیر خاتمه می‌یابد.

افتتاح و اختتام مصالحه‌نامه

در ابتدای سند بالاتر از تمام مطالب عبارت «هو العلی العالی الاعلی» درج گردیده که صفت مشبهه و صیغه مبالغه می‌باشد و در وصف خداوند متعال ذکر گردیده است و به‌معنای «اوست که بالا و بالاترین بالاها است» است و بنابر اعتقاد ثابت و راسخ مسلمانان خداوند را بر هر کار و عملی، آگاه و ناظر و توانا معرفی نموده است، این امر به‌خوبی در تحمیدیه مشخص است. «الحمد لله^{۱۵} مالک الملک بالاملاک و خالق الارضین و الافلاک. الذی غرس فی بساتین صدور المؤمنین بالقدره اشجار المعرفة و العبودیت و الکمال. جری فی انهار عروق اغصانهم میاه الامتثال و الصلوة و السلم علی اشرف المرسلین محمد و آله و صحابه خیر اصحاب و آل». معنی تحمیدیه به شرح ذیل است:

«حمد و سپاس بر خداوند که مالک تمام ملک‌ها و آفریننده زمین‌ها و فلک‌ها است، که با قدرتش درختان معرفت، آگاهی، بندگی و کمال را در باغ‌های قلوب کاشت مؤمنین و در رودهای رگ‌های درختان آنها آب را جریان داد، و صلوات و سلام بر بهترین فرستاده (هایش) محمد و خاندان او و دوستانش که بهترین دوستان و خاندان‌هاست.»

در متن فوق پس از حمد و سپاس بر خداوند، او را مالک و آفریننده تمام زمین‌ها و فلک‌ها شمرده که با قدرت (لایزال) خود معرفت و آگاهی را در قلوب مؤمنین ایجاد نموده است و در

اینجا معرفت و آگاهی و بندگی به درختانی تشبیه نموده که در کنار یکدیگر، باغ باصفایی را در قلب‌های مؤمنین به وجود آورده است.

در اعتقاد ایرانیان مسلمان آب مظهر پاکی و پاک‌کننده هر نوع بدی و زشتی است. در متن فوق حب اهل بیت به آب روان تشبیه شده است که با روان شدن آن در رگ‌های انسان، هر نوع بی‌ایمانی و کفری از بین رفته و رایحه جان‌بخش و روح‌افزای معرفت الهی در باغ قلوب مؤمنین جاری و ساری می‌شود.

در نخستین سطر از متن مصالحه‌نامه، غرض از تحریر سند و مواد مربوط به مصالحه‌نامه، فروش «قریه مهربان» است که آن را مختوم به سعادت و عزت و صواب و به زیور صدق و صلاح آراسته و پیراسته دانسته‌اند و اعتبار مطالب مصالحه‌نامه را به قرآن کریم استناد نموده و قول و قرار را معتبر و گواهان را موثق شمرده‌اند:

«غرض از زع^{۱۶} بذر حروف و کلمات در ساحة این کتاب صواب که بمؤدای ولدینا کتاب ینطق بالحق از طوابع مطالعش آثار صدق شارق و بارق تأسیس این مطلب است». عبارت «ولدینا کتاب ینطق بالحق» اشاره به قرآن کریم دارد.

مصالحه‌نامه با نقل دستور جاری صیغه شرعیه توسط «اعلی‌حضرت النواب الخاقان المعظم» و دعا در حق وی به پایان می‌رسد. تاریخ سند با عنوان «غره شهر رمضان المبارک من شهر سنه ۱۱۳۵» است.

مشتریان و خریداران

مطالب مندرج در متن مصالحه‌نامه، ضمن اشاره به نام خریداران، نشان می‌دهد که کل ۶ دانگ قریه مهربان به صورت مساوی به خریداران که تحت پناه حضرت پیامبر گرامی اسلام و ساکن قریه مذکور بوده‌اند فروخته شده است.

«محمدت پناهان: محمد طالب ولد محمد صالح استاجلو و محمد امین ولد محمد بیگ ترکمان و بابا ولد خواجه و صفیقلی ولد حضرتقلی و آقا محمد ولد کل احمد عربکلو و اماموردی ولد مسلم ساکن^{۱۷} قریه مهربان همگی و تمامی کل شش‌دانگ قریه معینه معلومه».

حدود و ثغور قریه مورد معامله در مصالحه‌نامه

حدود و ثغور قریه مهربان کاملاً در مصالحه‌نامه مشخص گردیده است که نشانگر دقت نظر فروشندگان و خریداران در تعیین مرز منطقه مورد نظر است چنانچه به شرح ذیل نقل شده است: «قریه مهربان من محال الان براغوش من نواحی دارالسلطنه^{۱۸} تبریز که لغایت الشهرة و نهایت المعرفة مستغنی از ذکر حد و وصف است و به اخبار مشتریان محدود می‌شود جنوباً به شارع اردبیل و به قریه کردکندی و شمالاً به قریه هومین و جمال‌آباد و شرقاً به قریه شاه باغی^{۱۹} و رجل و خاکی^{۲۰} و براغوش و غرباً بقریه اوشتلق و کچلاب^{۲۱} و زرنق و کوچ^{۲۲} با جمیع توابع شرعیه و لواحق ملیه از ممر و مدخل و شرب تابعه و اراضی و صحاری و قشلاق مشهور به قشلاق بوده درق و انهار و جداول و اعیان و اشجار و دهکده و طواحین^{۲۳} و عمارات و غیر ذلک ممایعد من التوابع».

واحد پول و مبلغ ملک مورد معامله

با توجه به واحد پول رایج آن زمان که تومان^{۲۴} تبریزی بوده است. برابر مصالحه‌نامه ملک مورد نظر مورد معامله به مبلغ دویست و سی تومان تبریزی فضی (سیمین) جدیدالضرب با یکدیگر معامله صحیحه دینیه نموده و برای غبن فاحش و افحش (زشت و بیش از حد آشکار) مبلغ ده تومان تبریزی نغی (سیمین) به مبلغ فوق اضافه شده که معادل دویست و چهل تومان تبریزی قریه مهربان نقداً و با صدور قبض از طرف وکیل یا خزانه‌دار مخصوص شاه در اختیار وی قرار گرفته است.

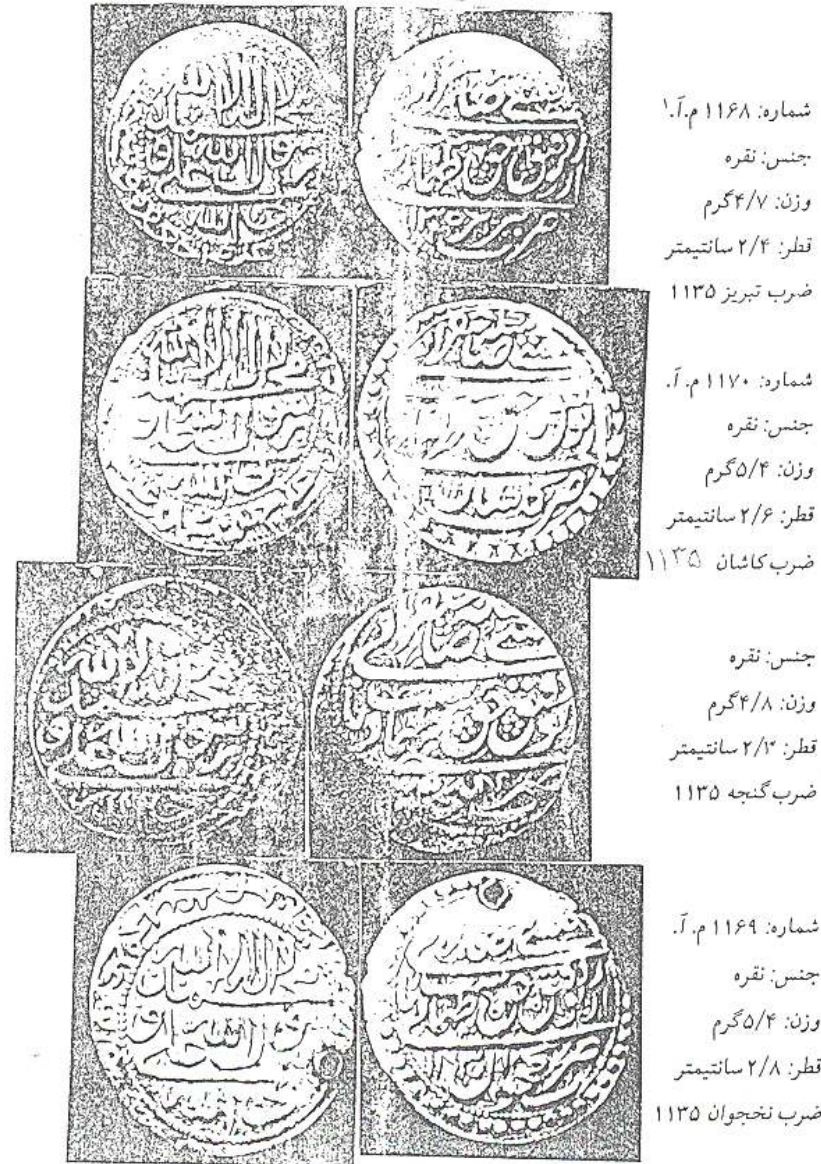
«بشمن مبلغ دویست و سی تومان تبریزی فضی جدید الضرب مبیعه صحیحه دینیه و معاقده صریحه ملیه و ضمان الدرک^{۲۵} من الملتزمات فی المعاملات ان خرج المبیع المزبور مستحقاً للغير و بعد ذلک مصالحه دینیه نمود وکیل مزبور با مشتریان مذکورون از غبن فاحش و افحش و مراتب عالیه آن دانسته به مبلغ ده تومان تبریزی فضی جدید الضرب که به انضمام ثمن مذکور معادل مبلغ دویست و چهل تومان تبریزی فضی منعوت است که دفعتاً واحده به اقباض و ایصال مشتریان واصل و عاید وکیل مزبور گردیده».

اعلام واگذاری ملک مورد معامله به خریداران (عقد و اجرای صیغه مبایعه)

بعد از رعایت شیوه تنظیم مصالحه‌نامه، بعد از ذکر مقتضای عقدین و در اختیار گرفتن همگی وجه آن، اعلام گردیده که ملک مورد معامله به حقیقت و ملکیت به خریداران واگذار شده است و آنها می‌توانند در آنجا در املاکشان تصرف مالکانه نمایند. وکیل مزبور نیز تمامی مراتب را به دستور «علیحضرت النواب الخاقان المعظم» بعد از گواهی نمودن، عقد و صیغه خرید و فروش را جاری نموده است و صیغه شرعیه مطابق شریعت مقدس در همه مراتب جاری و مورد نظر و توافق قرار گرفته است.

«و اکنون به مقتضای عقدین مذکورین تمامی مبیع مزبور و توابع شرعیه آن به حقیقت و ملکیت مشتریون قرار و استقرار یافته ایشان راست در آن انحاء تصرفات مالکانه کیف شاء^{۳۶} و ارادوا کتصرف الماک فی املاکهم و بعد احاطه علمهم به معنی الخیار و الاسقاط معترف شدند که اسقاط جمیع خیارات در معامله مذکورین الطرفین شده و معترف شد وکیل مزبور که تمامی مراتب مزبوره بعد صدور الاذن و الامر عن اعلیحضرت النواب الخاقان المعظم ازو صادر شده و صیغه شرعیه مطابق شریعت مقدسه غرا و ملت مطهره بیضا در جمیع مراتب جاری و واقع شده».

روی سکه‌ها، متن: بگیتی سکه صاحبقرانی زدا از توفیق حق طیماسب ثانی

روی سکه‌ها، حاشیه: دوایر خط و زنجیره

پشت سکه‌ها، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله

پشت سکه‌ها، حاشیه: نام ائمه اطهار اثنی عشری

القاب بايع و ساير القاب مندرج

کاتب و راقم مصالحه‌نامه، بنا به شأن و منزلت طرفین معامله و به رسم ادب و ملزم بودن به رعایت شیوه تحریر، القاب و خصوصیات بايع را ذکر نموده است:

«شاه طهماسب الحسنی الموسوی الصفوی بهادرخان خلد الله ملکه و سلطانه

السلطان بن السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان ابوالمظفر ابوالمنصور»

به این ترتیب نام بايع یا فروشنده با خط طلائی در دو سطر ذکر گردیده است. در این متن شاه طهماسب ثانی ضمن معرفی خود که ادعا می‌نماید، نسل اندر نسل و پشت به پشت سلطان بوده و سلطانی نموده‌اند، در پایان سطر اول با ذکر عبارت «خلدالله ملکه و سلطانه» از خداوند می‌خواهد ملک و سلطانت او را پایدار نماید و با به‌کار بردن لفظ «خاقان» که لقب پادشاهان ترکان و پادشاه چین بوده، نسل سلطانت خود را به دوره‌های حکومت مغولان در ایران می‌رساند، که حداقل چهار صد و پنجاه سال قبل از سال ۱۱۳۵ هجری را شامل می‌شود. یعنی چهار صد و پنجاه سال خلافت و پادشاهی و سلطنت.

مهم‌ترین نکته در متن مذکور، ذکر عبارت «الحسنی الموسوی الصفوی» می‌باشد که وی ادعای سیادت خاندان خود را دارد. «سیادت» و «سید» در اسلام در خاندان‌هایی مشهور و معروف است که نسل آنها به یکی از ائمه اطهار و مخصوصاً فرزندان حضرت علی (ع) و حضرت فاطمه زهرا (س) برسد و وی با اشاره به عبارت «الموسوی» خواسته، انتساب «سیادت» نسل خود را از طریق امام موسی بن جعفر (ع) به پیامبر گرامی برساند. جمع عبارت نام بايع، اشاره به «سیادت و سلطانی» وی دارد.

مهرها در مصالحه‌نامه قریه مهربان

مصالحه‌نامه ممهور به مهر بايع و شهود و گواهان می‌باشد. در این مهرها، مشخصات اشخاص از قبیل نام و نام خانوادگی و لقب آمده است. نام انبیاء و اولیاء به یمن قداست نام آنان حک شده ضمن اینکه نام خداوند ذوالجلال در آغاز مصالحه‌نامه ذکر گردیده است.

اثر مهر شاه طهماسب:

حسبی الله

بنده شاه ولایت طهماسب ثانی ۱۱۳۵

جانب هر که با علی نه نکوست هر که گو باش من ندارم دوست

هر که چون خاک نیست بر در او گر فرشته است خاک بر سر او

در اثر مهر شاه طهماسب عبارت «حسبی الله» به معنای «خداوند برایم کافی و بس است» به چشم می‌خورد.

در حاشیه مهر نیز شعری در مدح مولای متقیان حضرت امیرالمؤمنین، علی (ع) آورده شده که نشانگر ارادت و اخلاص به آن حضرت می‌باشد. چنانچه خود را دوستدار دوست و دشمن دشمنان حضرت معرفی نموده حتی اگر این دشمن، فرشته‌ای از درگاه الهی باشد. (اشاره به شیطان رجیم دارد).

نوشته زیر در مهر در حاشیه نامه:

«هو مبیع مسطوره متن مع توابع الشرعیه به مشتریان مزبوره انتقال صحیح شرعی یافت و ثمن تمام و کمال، واصل سرکار خاصه شریفه^{۳۷} شد. مبیع مزبور را ملک شرعی مشتریان مزبوره دانسته^{۳۸} بتصرف ایشان گذارند. [امضاء (؟)]»

نوشته زیر مهر به این معنا می‌باشد:

تنفیذ مفاد مصالحه‌نامه

حاشیه سمت چپ: [دستخط شاه طهماسب دوم] «برین موجب تنفیذ نمودم» [مهرواره:] بنده شاه

ولایت طهماسب ثانی ۱۱۳۵

در این متن شاه طهماسب یعنی فرمان اجراء مفاد مصالحه را در همه موارد صادر نموده است.

«تصدیق مفاد مصالحه‌نامه توسط وکیل»

در متن مندرج در مصالحه‌نامه، وکیل مزبور قیمت ملک را تصدیق نموده است.

«قیمت ملک مزبور تمام و کمال به اطلاع کمترین بندگان درگاه

سرکار خاصه شریفه شد صح [مهرواره]: لا اله الا الله الحکیم الکریم». در بیرون از متن مصالحه‌نامه، مراتب خرید و فروش ملک مذکوره، به همراه پرداخت وجه ملک را تصدیق نموده است.

در زیر نامه بیرون از متن آمده است: «معامله مذکوره و مبیعه مسطوره و سایر مراتب مرقومه را کمترین غلام‌زادگان قدیمی به وکالت بندگان نواب ثریا مکان روحی فداه واقع ساخته و مبلغ مزبور تمام و کمال واصل سرکار خاصه شریفه شده. [مهرواره]: بسم الله الرحمن الرحیم».

پی‌نوشت‌ها

۱. بولتن شماره ۸ گزیده اسناد، مدیریت شمال‌غرب سازمان کتابخانه و اسناد ملی ایران، ص ۲.
۲. کاداستر: نقشه ثبتی Cadastral Plan، نقشه‌برداری کاربردی، مهندس احمد محبوبفر، نشر ارگان اصفهان، ۱۳۷۵، ص ۴.
۳. لازم می‌دانم از زحمات بی‌شائبه مدیریت و کارشناسان سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران مدیریت شمال‌غرب و به‌ویژه جناب آقای رنجبر (مدیر منطقه) که بنده را تشویق به تأملی بیشتر بر روی این سند نمودند، تشکر و قدردانی کنم. در تنظیم مقاله حاضر، از سرفصل‌های مقاله جناب آقای دکتر جابر عناصری، تحت عنوان «بررسی چند سند مربوط به وقف آب و قنات» مندرج در دفتر چهارم، سال سوم گنجینه اسناد، استفاده برده‌ام و لازم می‌دانم مراتب سپاس قلبی و تشکر خود را اعلام دارم. همچنین از زحمات و راهنمایی‌های ارزنده آقای حسن اسودی، کارشناس مسئول محترم آرشیو مدیریت شمال‌غرب سازمان اسناد ملی در ویرایش مطالب و آقای احد زمانزاده دانشجوی رشته حقوق در زمینه دستیابی به برخی مفاهیم حقوقی مندرج در متن مصالحه‌نامه و همچنین از مساعدت‌های همسرم خانم هانیه نقی‌زاده اصل به خاطر همکاری در تهیه مقاله سپاسگزاری می‌نمایم.
۴. به نقل از کتاب فرهنگ جغرافیای آذربایجان شرقی، بهروز خاماچی، انتشارات سروش، تهران، ۱۳۷۰، ص ۴۹۶ با تغییر.
۵. ۶۶۳۵ نفر جمعیت مهربان در سال ۱۳۶۵، ۴۹۳۲ نفر؛ در سال ۱۳۵۵، ۶۳۲۳ نفر؛ در سال ۱۳۶۵ و میزان نرخ رشد جمعیت آن ۱/۰۵ درصد بوده است. آمارنامه استان آذربایجان شرقی، ۱۳۷۹، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان، ص ۸۱.
۶. کسروی، احمد، نام‌های شهرها و ادیه‌های ایران، به کوشش عزیزالله علیزاده، تهران، فردوس، ۱۳۷۹، ص ۲۶۱.
۷. همان، ص ۲۶۲.
۸. در تنظیم این بخش از مقاله از راهنمایی‌های جناب آقای رحیم چرخ، استاد هنر نگارگری و تذهیب بهره‌مند شده‌ایم که بدین وسیله مراتب سپاس قلبی خودم را از ایشان اعلام می‌نمایم.
۹. این بخش از مقاله با راهنمایی‌های جناب آقای بخت شکوهی استاد هنر خوشنویسی و خطاطی تبریز تهیه شده است که مراتب تشکر خود را از ایشان اعلام می‌دارم.
۱۰. از استاد سیدجمال ترابی طباطبایی.
۱۱. نوشته شده با آب طلا.

۱۲. کاتبان مصالحه‌نامه‌ها را «راقم الحروف» نیز می‌نامیده‌اند. جابر عناصری، بررسی چند سند مربوط به وقف «آب» و «قناعت»، گنجینه/سناد، سال سوم، دفتر چهارم، زمستان ۷۲، ص ۷-۳.
۱۳. غصن: شاخه درخت، شاخ، جمع اغصان، لغت‌نامه دهخدا.
۱۴. دوحه: درخت بزرگ پرشاخه، درخت تناور، لغت‌نامه دهخدا.
۱۵. اصل: الله.
۱۶. احتمالاً «زرع» بوده است و نیز می‌تواند «مزع» به معنی دویدن نرم و آهسته «فرهنگ لاروس» نیز باشد.
۱۷. ساکنین.
۱۸. تبریز از دوران صفویه تا قاجاریه دارالسلطنه ایران و محل اقامت یا حکومت ولیعهد بوده است.
۱۹. شاه باغی: امروزه این منطقه به نام «شادباغی» معروف است.
۲۰. روستای رجل و خاکی امروزه به نام روستاهای رجل آباد و خاکی در منطقه شناخته می‌شود.
۲۱. کچلاب: این روستا هم به «تلخ آب» معروف است.
۲۲. کوچ: نام این روستا با ضم (ک) و فتح (و) امروزه به نام کیوج در منطقه معروف است.
۲۳. طواحین: آسیاها، منظور آسیاب می‌باشد.
۲۴. تومان در اصل کلمه مغولی به معنای ده هزار مسکوک بوده است. ده ریال رایج امروز. چون ریال امروزی معادل قران سابق و قران سابق هزار دینار نامیده می‌شود لذا ده ریال امروزی را به همان اعتبار قران سابق یک تومان خوانند. قیمت قریه مهربان حدود ۲/۴۰۰/۰۰۰ دینار تعیین شده بود.
۲۵. ضمان الدرک: عهده‌دار شدن تحویل مورد معامله به خریدار یا تحویل مبلغ معامله به فروشنده.
۲۶. اصل: شأوا.
۲۷. سرکار خاصه شریفه: صاحب کارهای مربوط به حسابداری و نظارت بر امور مالی شخص شاه صفوی.
۲۸. در علم حقوق جمله مذکور را «قبض مبیع از طرف فروشنده» گویند که به معنای رسید در مقابل اخذ وجه است.